

Інститут проблем виховання НАПН України

ЗАМУЛА СЕРГІЙ ЮРІЙОВИЧ

УДК [343.85:316.723:376.58](043.3)

**ПРОФІЛАКТИКА ВПЛИВУ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ НА
НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ У СПЕЦІАЛЬНИХ ВИХОВНИХ
УСТАНОВАХ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання НАПН України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Оржеховська Валентина Михайлівна,
Інститут проблем виховання НАПН України,
лабораторія превентивного виховання, завідувач.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор, дійсний член
НАПН України **Синьов Віктор Миколайович**,
Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені Драгоманова, директор;

кандидат педагогічних наук
Лютий Вадим Петрович,
Академія праці і соціальних відносин Федерації
профспілок України, доцент кафедри соціальної роботи та
практичної психології.

Захист відбудеться “22” травня 2012 р. о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАПН України за адресою:
04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій частині Інституту проблем
виховання НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

Автореферат розісланий “20” квітня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ж. В. Петрочко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із симптомів духовного неблагополуччя нашого суспільства є значний ріст злочинності серед неповнолітніх. Дитяча злочинність як соціальне явище криміналізує суспільні відносини і становить собою загрозу для майбутнього життя всього українського народу.

За даними Державної пенітенціарної служби України (ДПтСУ), більше половини неповнолітніх, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах, засуджені за крадіжки, кожен четвертий – за розбій чи пограбування, практично кожен десятий – за нанесення тяжких тілесних ушкоджень або вбивство.

Саме в умовах соціальної ізоляції, чітко відстежується формування традицій, настанов та норм кримінальної субкультури. Завдяки їй відбувається деформування, а інколи й блокування педагогічного процесу у виховних колоніях, руйнування взаємин неповнолітніх, підміна колективних відносин круговою порукою, стимулювання злочинної поведінки.

Нинішні соціально-економічні умови вимагають переосмислення специфіки сучасної політики у сфері виконання покарань стосовно неповнолітніх, змісту та ролі профілактики кримінальної субкультури в житті підлітків.

Аналіз філософських, соціологічних, юридичних, психологічних, педагогічних досліджень свідчить про зростаючий інтерес учених до проблеми кримінальної субкультури. Зокрема, загальна характеристика структурних компонентів кримінальної субкультури має місце у працях західних дослідників (Г. Беккер, М. Брейк, Д. Говард, І. Гофман, Р. Клоуард, А. Коєн, Е. Лемерт, Ч. Ломброзо, Р. Мертон, А. Міллер, Л. Оулін, Е. Сазерленд).

Значну увагу питанню кримінальної субкультури та її профілактики приділяли російські та вітчизняні вчені-кримінологи (Ю. Александров, В. Анісімков, Ю. Антонян, Т. Барило, Л. Білогриць-Котляревский, Д. Виговський, М. Гернет, А. Гуров, М. Денисов, П. Люблинський, І. Мацкевич, В. Тулегенов, М. Яковлев).

У працях психологів відображено результати дослідження соціально-психологічних особливостей та механізмів кримінальної субкультури у місцях соціальної ізоляції та за їхніми межами (М. Геринг, О. Глоточкин, Д. Дриль, О. Ковальов, С. Познишев, В. Пірожков, Г. Хохряков).

У соціологічній літературі визначено місце кримінальної субкультури в загальній культурі суспільства, вивчено та структуровано поняття “кримінальна субкультура” (Я. Кучеревський, А. Подгурецький, Б. Холист, К. Єфімова, О. Олійник).

Соціально-педагогічні аспекти профілактики негативного впливу кримінальної субкультури на особистість неповнолітніх розкрито в працях О. Беци, І. Звереві, В. Кривуші, А. Макаренка, В. Оржеховської, С. Кушнарьова, В. Лютого, Г. Радова, В. Синьова, М. Фіцули.

Проведений аналіз різних концепцій та напрямів наукового вивчення проблеми кримінальної субкультури у сучасному молодіжному середовищі дає підстави стверджувати, що подальшого дослідження потребують закономірності, взаємозалежності процесу негативного впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених та її ефективної профілактики в умовах діяльності спеціальних виховних установ.

Теоретичний та емпіричний аналіз проблеми свідчить про наявність *суперечностей* між: поширенням кримінальної субкультури серед молоді та необхідністю здійснення профілактичних заходів на усіх рівнях; соціальною важливістю профілактики негативного впливу кримінальної субкультури на підліткове середовище та відсутністю вітчизняних теоретико-прикладних досліджень цієї спрямованості; суспільною потребою у профілактиці негативних проявів у поведінці неповнолітніх засуджених та особливостями педагогічного процесу в спеціальних виховних установах, а також недостатністю програмно-методичного забезпечення профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у таких установах.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретична і практична розробленість зумовили вибір теми дисертації: ***“Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах”***.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема наукової роботи є частиною теми лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання НАПН України “Науково-методичні засади розробки і впровадження інтерактивних технологій у превентивному вихованні”, державний реєстраційний номер 0102U000842. Тема дослідження затверджена на засіданні вченої ради Інституту проблем виховання АПН України (протокол № 9 від 28.10.2004 р.) та погоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 6 від 14.06.2005 р.).

Мета дослідження – на основі обґрунтування сутності кримінальної субкультури неповнолітніх засуджених визначити, впровадити та експериментально перевірити соціально-педагогічні умови профілактики її впливу на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах.

Відповідно до мети було визначено ряд **задач**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми кримінальної субкультури неповнолітніх засуджених в системі юридичних, соціологічних та психолого-педагогічних поглядів; з’ясувати зміст основних понять дослідження.

2. Дослідити та узагальнити інформацію щодо соціально-демографічних, кримінально-правових, психолого-педагогічних характеристик неповнолітніх засуджених, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах.

3. Визначити критерії, показники та виявити рівні сформованості правомірної поведінки неповнолітніх засуджених; вивчити сучасний стан профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених.

4. Охарактеризувати соціально-педагогічні умови профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах та експериментально перевірити їхню ефективність.

5. Розробити й апробувати структурно-функціональну модель профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених в умовах спеціальних виховних установ.

Об’єкт дослідження – профілактична робота з неповнолітніми засудженими у спеціальних виховних установах.

Предмет дослідження – умови профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають положення наукових теорій і концепцій: про сутність та природу людини (К. Абульханова-Славська, М. Сачин, Т. Титаренко); концепції соціалізації (І. Кон, А. Мудрик, С. Савченко, О. Сухомлинська); фундаментальні наукові положення формування злочинної поведінки (Г. Беккер, М. Брейк, Д. Говард, І. Гофман, Р. Клоуард, А. Коен, Е. Лемерт, Ч. Ломброзо, Р. Мертон, А. Міллер, Л. Оулін, Е. Сазерленд); теоретичні засади соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми (Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Бочарова, І. Зверєва, А. Капська, В. Оржеховська, Т. Федорченко); теоретико-методологічні аспекти пенітенціарної діяльності з ресоціалізації засуджених (Ю. Антонян, О. Беца, О. Глоточкін, О. Ковальов, В. Кривуша, В. Лютий, А. Макаренко, В. Пірожков, С. Познишев, Г. Радов, В. Синьов, М. Фіцула).

Нормативно-правову базу дослідження становлять положення основних законодавчих актів України з питань профілактики правопорушень серед населення, у тому числі підлітків та молоді, зокрема: Закон України “Про профілактику правопорушень”, Указ Президента України “Про концепцію розвитку в Україні кримінальної юстиції щодо неповнолітніх”, розпорядження Кабінету Міністрів України “Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх”, “Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року”; Кримінально-виконавчого кодексу України; ряду нормативно правових актів, що регламентують діяльність Державної пенітенціарної служби України.

Для досягнення мети та вирішення поставлених задач використано такі **методи дослідження:**

теоретичні – аналіз, порівняння, синтез для визначення сутності кримінальної субкультури та її впливу на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах; контент-аналіз нормативно-правових документів, класифікація, систематизація, узагальнення теоретичного матеріалу щодо організації і здійснення профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах, теоретичне моделювання та проектування для розроблення структурно-функціональної моделі, й зокрема соціально-педагогічних умов ефективної профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах;

емпіричні – діагностичні (анкетування, інтерв'ювання, бесіда); соціометричні, прогностичні для визначення соціально-психологічного портрету, рівнів сформованості правомірної поведінки неповнолітніх засуджених; експертні оцінки, узагальнення незалежних характеристик, анкетування персоналу спеціальних виховних установ, контент-аналіз нормативно-правової бази, планів роботи (комплексний план роботи спеціальної виховної установи, план соціально-виховної та психологічної роботи), обліково-звітної документації установ для визначення особливостей забезпечення профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених, оцінки розробленого під час дослідження методичного забезпечення профілактичної діяльності, якісної та кількісної динаміки у процесі здійснення дослідження; педагогічний експеримент для апробації визначених під час дослідження соціально-педагогічних умов профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах;

методи математичної статистики для обробки експериментальних даних, аналізу динаміки досліджуваних явищ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше визначено та теоретично обґрунтовано зміст поняття “профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах”; соціально-педагогічні умови профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах (оптимізація технологічного забезпечення профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених; упровадження інтерактивних форм і методів у навчально-виховний процес спеціальних виховних установ; системна теоретико-методична підготовка пенітенціарного персоналу до профілактичної роботи у спеціальних виховних установах); критерії (морально-правова свідомість, ставлення до правомірної поведінки, правова відповідальність), показники (знання про сутність прийнятих у суспільстві моральних та правових норм; усвідомлення змісту злочинної поведінки та її наслідків; розуміння сутності правомірної поведінки; адекватна самооцінка; позитивне ставлення до вихованців та персоналу установи; відповідальне ставлення до виконання режимних вимог, праці та навчання; уміння дотримуватись правил поведінки, визначених правовим статусом; уміння контролювати власні емоції та поведінку, відповідати за свої дії та вчинки); рівні (середній, нижче середнього, низький) сформованості правомірної поведінки неповнолітніх засуджених; розроблено структурно-функціональну модель профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах;

уточнено зміст понять “правомірна поведінка”, “кримінальна субкультура неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах”; “вплив кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених”; узагальнено інформацію щодо соціально-демографічних, кримінально-правових, психолого-педагогічних характеристик неповнолітніх засуджених, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах;

дістало подальшого розвитку зміст, форми і методи профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах; система професійної підготовки персоналу спеціальних виховних установ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблено та впроваджено: авторську діагностичну методику визначення рівня сформованості правомірної поведінки неповнолітніх засуджених; Комплексну програму профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах; факультатив “Профілактика впливу кримінальної субкультури у середовищі неповнолітніх засуджених” у навчально-виховний процес Білоцерківського училища професійної підготовки персоналу ДКВСУ; навчально-методичний посібник “Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах”.

Результати дослідження можуть бути використані: у профілактичній роботі персоналом спеціальних виховних установ, слідчих ізоляторів, кримінально-виконавчої інспекції, шкіл соціальної реабілітації, підрозділів МВС України, що безпосередньо працюють із неповнолітніми правопорушниками; у навчальних

зкладах різних рівнів акредитації для підготовки фахівців до здійснення профілактичної діяльності в умовах ДПтСУ; при розробленні навчально-методичних посібників, програм і методичних рекомендацій для персоналу ДПтСУ, методичної літератури щодо організації соціально-виховної та психологічної роботи із неповнолітніми засудженими у спеціальних виховних установах.

Наукові положення дисертації **впроваджено** у навчально-виховний процес: Ковельської, Кременчуцької, Перевальської, Прилуцької спеціальних виховних установ (довідки: № 2867 від 10.12.2010 р.; № 9/2197 від 21.07.2011 р.; № 37/713 від 28.03.2011 р.; № 7/1935 від 20.07.2011 р.); Хмельницького національного університету (довідка № 1247 від 20.11.2010 р.), Білоцерківського училища професійної підготовки персоналу ДКВС України (акт про впровадження № 1 від 19.10.2010 р.); у діяльність Білоцерківської кримінально-виконавчої інспекції (довідка № 25/1438 від 12.07.2010 р.).

Особистий внесок здобувача. У навчальному посібнику “Основи пенітенціарної педагогіки і психології” (співавтори: В. Костенко, В. Мандра, Б. Падалець, С. Скоков) автором підготовлено чотири параграфи: “Особливості проведення виховної роботи з неповнолітніми засудженими”, “Загальні принципи класифікації засуджених та тактика індивідуального впливу на особистість”, “Методика ведення ознайомчої бесіди, її цілі”, “Психологія груп та колективів засуджених, субкультура місць позбавлення волі. Лідерство в середовищі засуджених. Традиції та звичаї в середовищі засуджених”. У тренінговій програмі “Підготовка тренерів до проведення тренінгових занять з персоналом установ виконання покарань” (співавтори: О. Дука, І. Пахомов, Н. Перкова та інші) внеском автора є комплекс вправ та інформаційних повідомлень щодо впровадження інтерактивних форм і методів у діяльність органів і установ виконання покарань. У тренінговій програмі “Профілактика негативних явищ у середовищі неповнолітніх засуджених” (співавтори: О. Дука, С. Шелест та інші) автором підготовлено модуль “Профілактика негативних явищ у середовищі неповнолітніх засуджених”. У тренінговій програмі “Формування позитивного соціально-психологічного мікроклімату в колективі співробітників установ виконання покарань” (співавтори: Н. Перкова, І. Рудніцька, В. Скороход, С. Шелест) підготовлено модуль “Соціально-психологічний мікроклімат в колективі співробітників” тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні й практичні результати дослідження було представлено у доповідях та повідомленнях на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – “Проблеми залучення молоді до процесу прийняття рішень на місцевому і регіональному рівнях” (Київ, 2005), “Реалізація концепції освіти з безпеки життєдіяльності: сучасні проблеми та ефективність інноваційних освітніх технологій” (Тернопіль, 2008), “Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри” (Київ, 2009); *всукраїнських* – “Україна між минулим і майбутнім: історико-правові та соціально-економічні аспекти розвитку країни” (Чернігів, 2011), “Актуальні проблеми юридичної психології” (Київ, 2006), “Виховання особистості: погляд крізь духовність” (Київ, 2010), “Актуальні проблеми відбування покарання” (Кіровоград, 2010), “Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України” (Київ, 2011); висвітлено під час ряду обласних та регіональних науково-практичних,

навчально-методичних семінарів, нарад, круглих столів Державної пенітенціарної служби України тощо.

Результати дослідження обговорювались на спільних засіданнях лабораторії превентивного виховання та соціальної педагогіки, звітних конференціях Інституту проблем виховання НАПН України (2006–2010).

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено у 17 публікаціях: 4 статті у наукових фахових виданнях (одноосібних), 1 навчальний посібник (у співавторстві), 1 навчально-методичний посібник, 3 тренінгових програми (у співавторстві), 8 статей і тез у збірниках конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (257 найменувань, із них 4 – іноземною мовою) та 11 додатків на 56 сторінках. Робота містить 8 таблиць та 12 рисунків на 21 сторінці (2 таблиці та 2 рисунки на повну сторінку). Повний обсяг дисертаційної роботи становить 259 сторінок, з них 181 сторінка основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність і доцільність теоретико-експериментального вивчення проблеми профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах; проаналізовано сутність проблеми; зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено об'єкт, предмет, мету, задачі, методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; особистий внесок здобувача; подано інформацію про апробацію і впровадження результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У *першому розділі* – **“Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених як соціально-педагогічна проблема”** – здійснено аналіз досліджуваної проблеми у соціологічній, юридичній, психолого-педагогічній літературі; уточнено зміст поняття “кримінальна субкультура неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах”, окреслено причини та наслідки ескалації даного явища у середовищі неповнолітніх засуджених, а також необхідність здійснення профілактики в умовах спеціальних виховних установ; проаналізовано сучасний, цілісний, систематизований комплекс інформації щодо соціально-демографічних, кримінально-правових, психолого-педагогічних характеристик неповнолітніх засуджених, а також особливості їхнього мікросередовища в умовах соціальної ізоляції; розкрито теоретичні основи профілактики кримінальної субкультури в умовах спеціальних виховних установ; вивчено стан профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах.

Аналіз наукової літератури свідчить, що досліджувана проблема є складною та недостатньо вивченою, однак, у зв'язку з тенденцією поширення кримінальної субкультури серед молоді, у тому числі в місцях позбавлення волі, існує необхідність обґрунтування системи профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах.

На підставі вивчення і узагальнення праць у галузі права, соціології, психології, педагогіки: соціально-кримінологічні теорії ювенальної делінквентності (Р. Клоуард,

А. Коєн, А. Міллер Л. Оулін); юридичні аспекти профілактики впливу кримінальної субкультури (Ю. Александров, В. Анісімков, Ю. Антонян, Т. Барило, Д. Виговський, А. Гуров, М. Денисов, І. Мацкевич, В. Тулегенов, М. Яковлев); соціологічні теорії виникнення та розвитку кримінальної субкультури у молодіжному середовищі (Я. Кучеревський, А. Подгурецький, Б. Холист, К. Єфімова, О. Олійник); соціально-психологічні особливості профілактичної діяльності у місцях соціальної ізоляції (О. Глоточкин, С. Познишев, В. Пірожков, Г. Хохряков); соціально-педагогічні аспекти профілактики негативного впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх правопорушників (О. Беца, В. Кривуша, А. Макаренко, В. Оржеховська, В. Синьов, М. Фіцула) було уточнено, що *кримінальна субкультура неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах* – це сукупність духовних та матеріальних цінностей, що формують стиль негативно спрямованої (девіантної, делінквентної) індивідуальної або групової поведінки вихованців, обумовленої неформальними нормами, ідеями та принципами, що протистоять загальноприйнятій культурі суспільства.

У результаті аналізу теоретичного матеріалу з'ясовано, що кримінальна субкультура неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах відрізняється від будь-яких інших субкультур кримінальним змістом норм, що регулюють взаємовідносини і поведінку вихованців спеціальних виховних установ. У ній чітко відстежуються: ворожість до загальноприйнятих норм; внутрішній зв'язок із кримінальними традиціями; прихованість від необізнаних; наявність цілісної системи суворо регламентованих групувою свідомістю атрибутів; зневага до прав особистості, що виражається в агресивному і жорстокому ставленні до “чужих”, слабких та беззахисних; відсутність співчуття, нечесність і дволикість у ставленні до оточуючих; паразитизм та експлуатація аутсайдерів; заохочення цинічного ставлення до осіб протилежної статі та статева розбещеність; неповага до результатів праці та майнових прав особистості; заохочення до різних форм протиправної поведінки, їх демонстративного прояву.

У процесі теоретичного дослідження проаналізовано та виокремлено структуру, функції кримінальної субкультури неповнолітніх засуджених, розглянуто причини існування негативного явища в умовах спеціальних виховних установ. Визначено, що під впливом *кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених* слід розуміти комплексну дію специфічних, взаємопов'язаних факторів, що призводять до кримінальної деформації особистості внаслідок безпосереднього залучення до злочинного середовища протягом певного, як правило, тривалого періоду часу.

Під час дослідження вивчено та проаналізовано сучасний комплекс інформації щодо соціально-демографічних, кримінально-правових, психолого-педагогічних характеристик неповнолітніх засуджених, а також особливості впливу мікросередовища на особистість в умовах спеціальних виховних установ. Узагальнений аналіз “соціально-психологічного портрету” неповнолітніх засуджених дав змогу визначити, що основними причинами існування та розвитку кримінальної субкультури у спеціальних виховних установах є: *соціально-психологічні характеристики неповнолітніх засуджених* (наявність у частини засуджених вроджених і набутих особистісних патологій; адиктивні прояви у поведінці; соціально-педагогічна занедбаність; низький рівень сформованості соціально корисних інтересів і потреб; неадекватна самооцінка; хибні уявлення і переконання; низький рівень вихованості моральної та правової

культури; асоціальна спрямованість особистості); *поведінкові реакції, характерні для підліткового та юнацького віку* (висока емоційність і неврівноваженість, викликана гормональною перебудовою організму підлітка у пубертатному періоді; прагнення до самопізнання і перевірки себе; орієнтація вихованця на життя “тут і тепер”, відсутність довготривалої часової перспективи; реакції емансипації, групування, імітації, компенсації, опозиції); *вплив мікросередовища* (факт існування у середовищі засуджених неформальних норм, традицій та звичаїв, ідеології, цінностей, що суперечать загальноприйнятим у суспільстві; сувора нормативна регламентація життя та діяльності вихованців; умови закритого типу; взаємна криміналізація; неформальний розподіл засуджених на касти (ієрархічні групи); умовна відсутність соціальних перспектив і можливостей самореалізації після звільнення; консолідація негативно спрямованих підлітків та їхній вплив на основну масу засуджених).

Для обґрунтування теоретичних засад профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах проаналізовано юридичні аспекти профілактичної діяльності (О. Джужа, А. Зелінський, Я. Кондратьєв, О. Кулик, П. Михайленко), а також психолого-педагогічні, соціально-педагогічні положення концепції комплексного підходу до профілактичної діяльності (О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Г. Лактіонова, Н. Максимова, Л. Міщик, Л. Олифіренко, В. Оржеховська, І. Поліщук, О. Сапрунов, В. Татенко, С. Толстоухова, М. Фіцула).

Визначено поняття “*профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах*” як комплекс заходів правового, психологічного, соціально-педагогічного впливу, спрямованого на виявлення причин та умов, що сприяють розвитку протиправної поведінки і взаємної криміналізації неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах, формування у них правомірної поведінки з метою успішної ресоціалізації.

Метою профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених є формування у вихованців правомірної поведінки. Уточнено, що *правомірна поведінка* – це характеристика особистості з точки зору цілісності її соціального розвитку, сукупність соціально-орієнтованих якостей, які мають свідомо вольовий характер та обумовлюють правомірні наслідки.

Під час дослідження розроблено структуру сформованості правомірної поведінки на основі типології неповнолітніх засуджених, системи їхніх ставлень, цінностей, поведінкових проявів. З’ясовано, що структура сформованості правомірної поведінки неповнолітніх засуджених містить такі змістові компоненти: *когнітивний* (знання сутності правопорушень та основ правомірної поведінки); *емоційно-ціннісний* (формування у підлітків позитивної спрямованості, позитивного ставлення до себе та оточуючих, до різних видів діяльності; засвоєння, осмислення ціннісних орієнтацій, розв’язання суперечностей між ними; формування гуманістичної системи цінностей; поширення ціннісних орієнтацій на діяльність); *поведінковий* (свідоме дотримання вимог правомірної поведінки).

До *критеріїв і показників* правомірної поведінки неповнолітніх засуджених віднесено: *морально-правову свідомість* (знання про сутність прийнятих у суспільстві моральних та правових норм; усвідомлення змісту злочинної поведінки та її наслідків; розуміння сутності правомірної поведінки); *ставлення до*

правомірної поведінки (адекватна самооцінка; позитивне ставлення до вихованців та персоналу установи; відповідальне ставлення до виконання режимних вимог, праці та навчання), *правову відповідальність* (уміння дотримуватись правил поведінки, визначених правовим статусом; уміння контролювати власні емоції та поведінку; уміння відповідати за свої дії та вчинки).

З огляду на критерії та показники, визначено й охарактеризовано *рівні* сформованості правомірної поведінки: середній, нижче середнього та низький.

Вихованці, в яких *середній рівень* сформованості правомірної поведінки, розуміють загальноприйняті моральні, правові норми, але не завжди їх виконують. Вони повною мірою усвідомлюють соціальне значення нормативних документів, але не мають чіткої моральної позиції щодо постійного дотримання соціальних норм; такі вихованці усвідомлюють соціальну шкоду вчиненого ними злочину та повністю визнають свою провину; мета їхньої діяльності, особисті цінності та інтереси адекватні потребам суспільства; вони адекватно сприймають та оцінюють власну особистість; переважно позитивно, а інколи байдуже ставляться до оточуючих, суспільно корисної праці та навчання; у спілкуванні з оточуючими не завжди тактовні та ввічливі, вони намагаються бути відповідальними, дотримуватися культури поведінки, мають середній рівень саморегуляції та самоконтролю, не завжди проявляють охайність у зовнішньому вигляді, неохоче дотримуються правил гігієни у побуті. Такі вихованці турбуються про власне фізичне здоров'я, епізодично займаються певними видами спорту.

Для вихованців, у яких рівень сформованості правомірної поведінки *нижче середнього*, характерно незнання та неправильне розуміння загальноприйнятих моральних та правових норми. Вони байдуже ставляться до їх виконання, не до кінця усвідомлюють соціальне значення нормативних документів, не мають чіткої моральної позиції щодо дотримання соціальних норм; такі вихованці частково розуміють соціальну шкоду вчиненого ними злочину, не визнають або визнають частково свою провину; мета їхньої діяльності, особисті цінності та інтереси не збігаються з потребами суспільства, вони неадекватно сприймають та оцінюють власну особистість; переважно байдуже, а інколи негативно ставляться до оточуючих, суспільно корисної праці та навчання; у спілкуванні з оточуючими нетактовні, мають негативну комунікативну установку; вони безвідповідальні, мають низький рівень саморегуляції та самоконтролю, неохайні, не дотримуються правил гігієни у побуті, не дбають про фізичне здоров'я, мають шкідливі звички.

Для засуджених з *низьким рівнем* сформованості правомірної поведінки характерний чітко виражений правовий нігілізм, вони не знають або неправильно розуміють загальноприйнятих моральних та правових норм, негативно ставляться до їх виконання; не усвідомлюють соціальної ролі нормативних документів, їхнього значення як регуляторів суспільних відносин, а право та мораль розуміють лише як систему певних заборон; навіть за сформованості у свідомості правових понять засуджені не вміють зіставляти свої знання із власною протиправною поведінкою. Такі вихованці не усвідомлюють соціальної шкоди вчиненого ними злочину та не визнають своєї провини, проявляють байдуже ставлення до свого майбутнього, мають кримінальні ідеали, інтереси та потреби, неадекватно сприймають та оцінюють власну особистість, вороже ставляться до оточуючих, їм притаманне негативне ставлення до

суспільно корисної праці і навчання; у спілкуванні з оточуючими проявляють відкриту жорстокість, безвідповідальні, мають негативну комунікативну установку, низький рівень саморегуляції та самоконтролю, неохайні, не дотримуються правил гігієни у побуті. Ці вихованці не дбають про фізичне здоров'я, для них характерні адиктивні прояви у поведінці – нікотинова, алкогольна, наркотична залежність.

Встановлено, що критерії і показники правомірної поведінки по-різному співвідносяться з типологіями неповнолітніх засуджених. Середній рівень сформованості правомірної поведінки характерний для засуджених *соціально-нестійкого типу*, рівень нижче середнього – *пасивно-негативного типу*, низький рівень – *соціально-небезпечного типу*.

Для визначення рівня сформованості у засуджених правомірної поведінки розроблено методику, основу якої склали програма педагогічного спостереження, анкети, бесіди, тести, експертна оцінка, самоаналіз (анкета “Виявлення рівня сформованості морально-правової свідомості неповнолітніх засуджених”; методика М. Рокіча “Ціннісні орієнтації”; опитувальник Д. Гоббса “Соціоморальне мислення”; методика В. Бойко “Діагностика комунікативної установки”; опитувальник А. Осницького “Саморегуляція”; опитувальник “Визначення ступеню прояву самоконтролю в емоційній сфері, діяльності та поведінці”; тест-опитувальник “Оцінка ступеню визнання засудженим своєї вини”; методика Дж. Роттера “Рівень локалізації контролю”; проєктивні методики “Неіснуюча тварина”, “Дім-дерево-людина”; кольоровий тест Люшера).

Дослідження проводилось на базі чотирьох спеціальних виховних установ: Ковельської, Кременчуцької, Перевальської, Прилуцької; Білоцерківського училища професійної підготовки персоналу ДКВС України. Експериментом було охоплено 564 неповнолітніх засуджених, 193 співробітників спеціальних виховних установ.

Отримані під час констатувального етапу експерименту результати (шляхом контент-аналізу планів роботи, обліково-звітної документації установ, анкетування персоналу і засуджених виховних колоній) дали змогу зробити висновки про те, що жодна спеціальна виховна установа не здійснює системних, цілеспрямованих заходів активної протидії негативному впливу кримінальної субкультури. Водночас, за результатами експерименту, у значної частини засуджених (25,4 %) виявлено низький рівень сформованості правомірної поведінки; у 55,2 % – нижче середнього; у 19,2 % – середній.

На основі зазначених результатів зроблено висновок, що низький рівень профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених зумовлений: низькою ефективністю традиційно використовуваних у навчально-виховному процесі спеціальних виховних установ форм і методів соціально-педагогічної діяльності; низьким рівнем підготовленості пенітенціарного персоналу до здійснення профілактичної діяльності.

У другому розділі – **“Соціально-педагогічні умови профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах”** – визначено соціально-педагогічні умови профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених та експериментально перевірено їхню ефективність; розроблено та апробовано структурно-функціональну модель профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у

спеціальних виховних установах; представлено результати експериментальної роботи.

Складовими структурно-функціональної моделі профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах є: мета, завдання, зміст, принципи, функції, рівні профілактичної діяльності, компоненти правомірної поведінки, суб'єкти, об'єкти, технологічне забезпечення, соціально-педагогічні умови і кінцевий результат профілактичної роботи (рис. 1).

На підставі здійсненого аналізу визначено та обґрунтовано соціально-педагогічні умови, що забезпечують ефективність профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених, а саме: 1) оптимізація технологічного забезпечення профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених; 2) упровадження інтерактивних форм і методів профілактичної роботи у навчально-виховний процес спеціальних виховних установ; 3) системна теоретико-методична підготовка пенітенціарного персоналу до профілактичної роботи у спеціальних виховних установах.

Зазначені соціально-педагогічні умови упроваджувалися шляхом підготовки та реалізації Комплексної програми “Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах”.

Програма розроблялась під час чотирьох спільних нарад та двох навчально-методичних семінарів із персоналом спеціальних виховних установ. Зокрема, за участі працівників Прилуцької виховної колонії була створена робоча група, до складу якої увійшли: заступник начальника установи із соціально-психологічної служби, психолог, вихователі, працівники оперативного відділу, відділу режиму і охорони. Діяльність робочої групи передбачала допомогу в реалізації та координації профілактичних заходів, надання пропозицій з удосконалення роботи під час проведення педагогічного експерименту. Загалом Програма реалізовувалася на базі чотирьох виховних колоній (Ковельська, Кременчуцька, Перевальська та Прилуцька) мультидисциплінарними командами спеціалістів.

Успішність профілактичної діяльності залежить від професійної підготовленості персоналу спеціальних виховних установ до проведення профілактичних заходів. Тому важливим завданням формувального етапу експерименту стало озброєння персоналу виховних колоній спеціальними знаннями, діагностично-моніторинговими та корекційно-розвивальними методами профілактичної роботи. Вирішення такого завдання уможливилось завдяки: проведенню на базі спеціальних виховних установ та відомчих навчальних закладів навчально-методичних семінарів та соціально-просвітницьких тренінгів (загалом 12 навчальних заходів); упровадженню факультативу “Профілактика впливу кримінальної субкультури у середовищі неповнолітніх засуджених” у навчально-виховний процес Білоцерківського училища професійної підготовки персоналу ДКВСУ; розробленню навчально-методичного посібника “Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах” та тренінгових програм “Профілактика негативних явищ у середовищі неповнолітніх засуджених”, “Підготовка тренерів до проведення тренінгових занять з персоналом установ виконання покарань” (у співавторстві), в яких, окрім теоретичних основ профілактики, розкрито ефективні педагогічні технології профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у виховних колоніях.

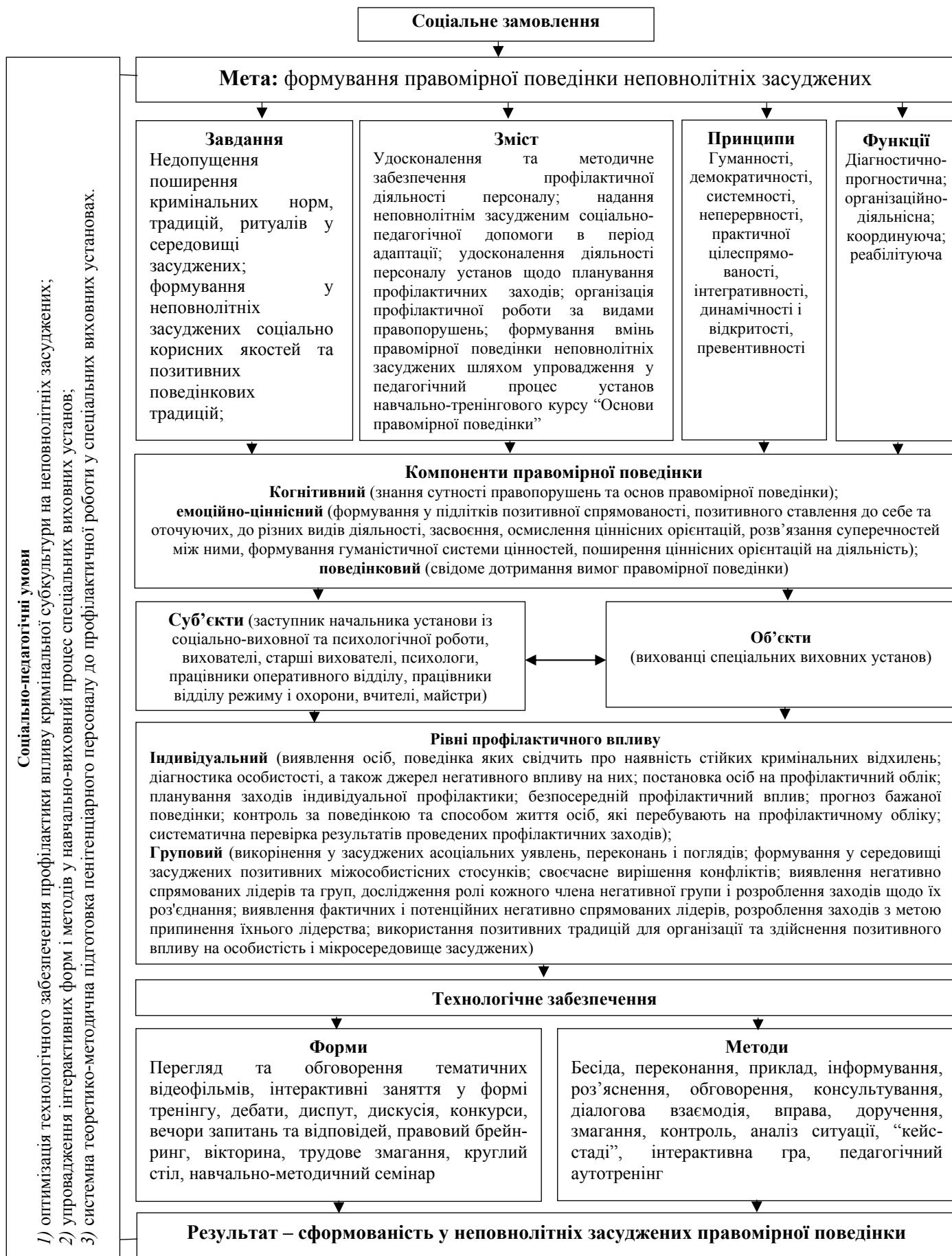

Рис. 1. Структурно-функціональна модель профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах

Результатом навчальної роботи з персоналом спеціальних виховних установ стало: набуття та поглиблення знань щодо здійснення ефективної профілактики впливу кримінальної субкультури в умовах виховних колоній; формування у працівників психологічної готовності до здійснення профілактичних заходів, умінь застосування інтерактивних форм і методів у навчально-виховному процесі виховних колоній з метою підвищення рівня правомірної поведінки неповнолітніх засуджених; розвиток психологічної стійкості персоналу до негативних наслідків пенітенціарної діяльності; виховання співробітників як професійних, активних пропагандистів свідомого ставлення до відповідального, правомірного, соціально корисного життя.

Напрямами реалізації Комплексної профілактичної програми були: удосконалення та методичне забезпечення профілактичної діяльності персоналу в дільниці карантину, діагностики та розподілу; надання неповнолітнім засудженим психологічної, соціальної та іншої допомоги в період адаптації до умов позбавлення волі; удосконалення діяльності персоналу установ з планування профілактичних заходів; організація профілактичної роботи за видами правопорушень неповнолітніх засуджених (профілактичний облік); формування умінь правомірної поведінки неповнолітніх засуджених шляхом упровадження у педагогічний процес установ навчально-тренінгового курсу “Основи правомірної поведінки”.

Навчально-тренінговий курс “Основи правомірної поведінки” реалізовувався в експериментальних установах протягом навчального року. Зміст курсу розкривається у п’яти модулях: основи психології, психологія спілкування, основи етики, основи здорового способу життя, основи правознавства. На заняттях із неповнолітніми засудженими у межах навчально-тренінгового курсу, а також під час реалізації інших напрямів Комплексної програми використовувалися інтерактивні форми і методи профілактичної роботи: тренінги (тренінг особистісного зростання, тренінг ефективної комунікації, соціально-просвітницький тренінг); правовий брейн-ринг; трудове змагання; педагогічний аутотренінг; “кейс-стаді” (навчання через аналіз практичних ситуацій); інтерактивна гра; метод “рівний-рівному”; вправи (“Бути людиною”, “Що означає бути відповідальним?”, “Почати життя спочатку ніколи не пізно”, “Воля та її роль у житті людини”, “Вчись переборювати себе”, “Вчись бути добрим” тощо). Проведена робота спрямовувалася на надання підліткам знань щодо етичної поведінки, прав і обов’язків, передбачених їхнім соціальними статусом, позитивної конструктивної взаємодії з однолітками та дорослими, власного здоров’я, шляхів його збереження та зміцнення; формування умінь аналізувати власні дії та вчинки, ставитися до людей толерантно, з емпатією.

Мета контрольного етапу експерименту полягала у перевірці ефективності обґрунтованих соціально-педагогічних умов профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах. За результатами роботи кількість засуджених, які мали середній рівень сформованості правомірної поведінки (соціально-нестійкий тип), зросла на 8,4 %; низький рівень (соціально-небезпечний тип) – зменшилася на 9,2 % (рис. 2).

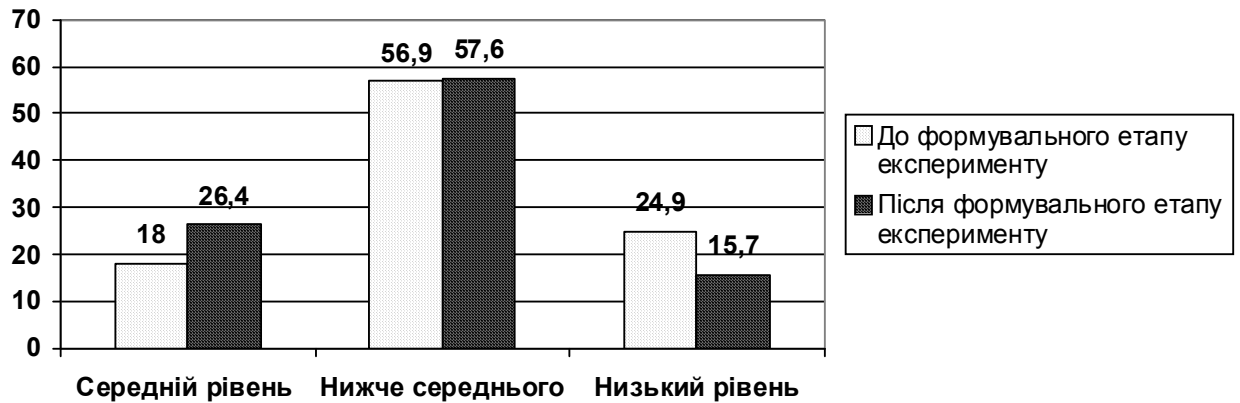

Рис. 2. Динаміка рівнів сформованості правомірної поведінки, %

Аналіз та узагальнення результатів експериментально-дослідницької роботи дали змогу зафіксувати позитивну динаміку у рівнях сформованості правомірної поведінки неповнолітніх засуджених, що підтверджує факт того, що запропонована структурно-функціональна модель, й зокрема відповідні соціально-педагогічні умови профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених є ефективними.

ВИСНОВКИ

У дисертації науково вирішено проблему профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах шляхом теоретичного обґрунтування, упровадження та експериментальної перевірки соціально-педагогічних умов відповідного профілактичного впливу.

Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених задач і дали підстави для формулювання таких висновків:

1. На основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми у юридичній, соціологічній й психолого-педагогічній літературі уточнено, що *кримінальна субкультура неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах* – це сукупність духовних та матеріальних цінностей, що формують стиль негативно спрямованої індивідуальної або групової поведінки вихованців, обумовленої неформальними нормами, правилами, ідеями, принципами, що суперечать загальноприйнятій культурі суспільства. Проаналізовано та виокремлено структуру, функції кримінальної субкультури неповнолітніх засуджених, розглянуті ймовірні причини існування цього явища в умовах спеціальних виховних установ. Обґрунтовано поняття “*профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах*” як комплекс заходів правового, психологічного, соціально-педагогічного впливу, спрямованого на виявлення причин та умов, що сприяють розвитку протиправної поведінки, взаємної криміналізації неповнолітніх засуджених в умовах спеціальних виховних установ, формування у них правомірної поведінки з метою успішної ресоціалізації. Визначено, що метою профілактики є формування у вихованців правомірної поведінки. Розкрито сутність поняття “*правомірна поведінка*” – характеристика особистості з точки зору цілісності її соціального розвитку, сукупність соціально-орієнтованих якостей, які мають свідомо вольовий характер та обумовлюють правомірні наслідки.

2. Досліджено та узагальнено інформацію щодо соціально-демографічних, кримінально-правових, психолого-педагогічних характеристик неповнолітніх засуджених, а також особливості впливу мікросередовища на особистість в умовах спеціальних виховних установ. З'ясовано, що у частини засуджених наявні: вроджені і набуті особистісні патології; адиктивні прояви у поведінці; соціально-педагогічна занедбаність; низький рівень сформованості соціально корисних інтересів і потреб; неадекватна самооцінка; низький рівень вихованості моральної та правової культури; висока емоційність і неврівноваженість, викликана гормональною перебудовою організму підлітка у пубертатному періоді; прагнення до самопізнання і перевірки себе; орієнтація вихованця на життя “тут і тепер”, відсутність довготривалої часової перспективи тощо. Доведено, що на особистість засуджених впливає мікросередовище спеціальних виховних установ, а саме: існування неформальних норм, традицій та звичаїв, ідеології, цінностей, що суперечать загальноприйнятим у суспільстві; сувора нормативна регламентація життя та діяльності вихованців; умови закритого типу; взаємна криміналізація; неформальний розподіл засуджених на касти (ієрархічні групи) тощо.

3. Визначено критерії (морально-правова свідомість, ставлення до правомірної поведінки, правова відповідальність) й відповідні показники сформованості правомірної поведінки неповнолітніх засуджених (знання про сутність прийнятих у суспільстві моральних та правових норм; усвідомлення змісту злочинної поведінки та її наслідків; розуміння сутності правомірної поведінки; адекватна самооцінка; позитивне ставлення до вихованців та персоналу установи; відповідальне ставлення до виконання режимних вимог, праці та навчання; уміння дотримуватись правил поведінки, визначених правовим статусом; уміння контролювати власні емоції та поведінку, відповідати за свої дії та вчинки). З огляду на критерії та показники охарактеризовано рівні сформованості правомірної поведінки неповнолітніх засуджених: середній, нижче середнього та низький.

З'ясовано, що жодна спеціальна виховна установа не здійснює системних, цілеспрямованих заходів активної протидії негативному впливу кримінальної субкультури. У 25,4 % засуджених виявлено низький рівень сформованості правомірної поведінки; у 55,2 % – нижче середнього; у 19,2 % – середній.

Доведено, що низький рівень профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених зумовлений: неефективністю змісту, форм і методів, що застосовуються у процесі педагогічної діяльності; невикористанням у навчально-виховному процесі установ сучасних інноваційних форм і методів профілактики негативних явищ у середовищі неповнолітніх засуджених; низьким рівнем підготовленості пенітенціарного персоналу до здійснення профілактичної діяльності.

4. Охарактеризовано соціально-педагогічні умови профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах, а саме: оптимізація технологічного забезпечення профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених; упровадження інтерактивних форм і методів у навчально-виховний процес спеціальних установ; системна теоретико-методична підготовка пенітенціарного персоналу до профілактичної роботи у спеціальних виховних установах.

Зазначені соціально-педагогічні умови упроваджувалися шляхом використання різних форм (перегляд та обговорення тематичних відеофільмів, інтерактивні заняття у формі тренінгу, дебати, диспут, дискусія, конкурси, вечори запитань та відповідей, правовий брейн-ринг, вікторина, трудове змагання, круглий стіл, навчально-методичний семінар) і методів (бесіда, переконання, приклад, інформування, роз'яснення, обговорення, консультування, діалогова взаємодія, вправа, доручення, змагання, контроль, “кейс-стаді”, інтерактивна гра, педагогічний аутотренінг) роботи.

5. Розроблено структурно-функціональну модель профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах. До її складу увійшли: мета, завдання, зміст, принципи, функції, рівні профілактичної діяльності, компоненти правомірної поведінки, суб'єкти, об'єкти, технологічне забезпечення, соціально-педагогічні умови і кінцевий результат профілактичної роботи.

Наприкінці апробування розробленої структурно-функціональної моделі виявлено, що частина засуджених, які мали середній рівень сформованості правомірної поведінки, після завершення експериментальної роботи зросла на 8,4 %; нижче середнього – на 0,7 %; показники низького рівня зменшилися на 9,2 %.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний розгляд усіх аспектів означеної проблеми. *Подальшого вивчення потребують* питання: удосконалення діагностико-прогностичних методик диференційованої профілактики кримінальної субкультури на основі міждисциплінарного підходу; психолого-педагогічної корекції, спрямованої на попередження і подолання у поведінці неповнолітніх засуджених негативних проявів, спричинених впливом кримінальної субкультури; упровадження інноваційних інтерактивних технологій і методик з профілактики негативних явищ у середовищі неповнолітніх засуджених.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Замула С. Ю. Кримінальна субкультура неповнолітніх засуджених як соціально-педагогічна проблема / С. Ю. Замула // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / [редкол. : І. Д. Бех, О. В. Сухомлинська]. – К. : Інститут проблем виховання, 2005. – Вип. 8, кн. 2. – С. 196–201.

2. Замула С. Ю. Татуювання неповнолітніх засуджених у місцях соціальної ізоляції / С. Ю. Замула // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості : зб. наук. пр. / [редкол. : В. О. Моляко, А. Б. Коваленко]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – Т. 12, вип. 4. – С. 87–94.

3. Замула С. Ю. Професійна підготовка пенітенціарного персоналу у процесі профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених / С. Ю. Замула // Наук.-практ. журн. “Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту” / [редкол. : Р. С. Сафіулін, С. В. Толстоухова]. – К. : Інтер Графіка, 2010. – № 4. – С. 53–59.

4. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених як соціально-педагогічна проблема / С. Ю. Замула

// Наукові записки : зб. наук. пр. / [редкол. : В. П. Андрущенко, Б. І. Андрусин]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 94. – С. 112–119.

Навчальні, навчально-методичні, методичні посібники

5. Основи пенітенціарної педагогіки і психології : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Синьова. – Біла Церква : КОІПОПК, 2003. – 102 с. – (авт.: С. 1–20; 30–53).
 6. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах : навч. метод. посіб. / за заг. ред. В. М. Оржеховської. – Біла Церква : ТОВ “Білоцерківдрук”, 2011. – 240 с.
 7. Формування позитивного соціально-психологічного клімату в колективі співробітників установ виконання покарань : тренінгова програма / [авт.-упоряд. : Замула С. Ю., Перкова Н. А., Рудніцька І. М., Скороход В. В., Шелест С. П.]. – Біла Церква : ТОВ “Офсет”, 2011. – 104 с. – (авт.: С. 4–20; 40–101).
 8. Підготовка тренерів до проведення тренінгових занять з персоналом установ виконання покарань : тренінгова програма / [авт.-упоряд.: Дука О. А., Замула С. Ю., Пахомов І. В., Перкова Н. А., Рудніцька І. М., Скороход В. В., Синебок В. О., Степенко А. А., Шелест С. П., Щербатюк О. В.]. – Біла Церква : ТОВ “Офсет”, 2011. – 88 с. – (авт.: С. 23–76).
 9. Профілактика негативних явищ у середовищі неповнолітніх засуджених : тренінгова програма / [авт.-упоряд. : Дука О. А., Замула С. Ю., Приходько А. А., Шелест С. П.]. – Біла Церква : ТОВ “Офсет”, 2011. – 104 с. – (авт.: С. 40–101).
- Інші публікації:*
10. Замула С. Ю. Соціально-психологічний портрет сучасного неповнолітнього засудженого / С. Ю. Замула // Проблеми залучення молоді до процесу прийняття рішень на місцевому та регіональному рівнях : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 15–16 груд. 2005 р.) / [редкол. : Бех І. Д. (гол. ред.) та ін.]. – Тернопіль : “Тернограф”, 2006. – С. 127–135.
 11. Замула С. Ю. Профілактика кримінальної субкультури у середовищі неповнолітніх засуджених / С. Ю. Замула // Актуальні проблеми юридичної психології : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 29–30 верес. 2006 р.) / [редкол. : Є. М. Мойсеєв, В. М. Дзюба, О. М. Джужа та ін.]. – К. : Київський нац. ун-т. внутр. справ, 2006. – С. 335–339.
 12. Замула С. Ю. Стратифікація неповнолітніх засуджених у системі кримінальної субкультури / С. Ю. Замула // Реалізація концепції освіти з безпеки життєдіяльності: сучасні проблеми та ефективність : матеріали I Міжгалузевої міжнар. наук.-практ. конф., (Тернопіль, 22–23 лют. 2008 р.) / [ред. В. М. Оржеховської]. – Тернопіль : Тернограф, – 2008. – С. 189–190.
 13. Замула С. Ю. Кримінальна субкультура як фактор криміналізації молодіжного середовища / С. Ю. Замула // Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри : зб. матеріалів Міжнар. наук. конф., (Київ, 26–27 берез. 2009 р.). – К. : КНЛУ, 2009. – С. 138–142.
 14. Замула С. Ю. Проблеми формування моральної культури неповнолітніх засуджених / С. Ю. Замула // Проблеми формування духовних і професійних потреб особистості в умовах зміни освітнього і культурного середовища в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 15–16 квіт. 2011 р.) / заг. ред. : Загадарчук Г. М., Галкіна В. М. – К. : КІСКЗ, – 2009. – С. 218–221.

15. Замула С. Ю. Використання можливостей професійної підготовки персоналу ДПтС у процесі профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених в умовах виховних колоній / С. Ю. Замула // Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 4 трав., 2009 р.). – К. : НАВСУ, 2011. – С. 55–58.

16. Замула С. Ю. Структурно-функціональна модель профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах / С. Ю. Замула // Україна між минулим і майбутнім: історико-правові та соціально-економічні аспекти розвитку країни : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Чернігів, 8 черв. 2011 р.) / редкол. : Олійник О. І., Чебоненко С. О. та ін.] – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2011. – С. 191–197.

17. Замула С. Ю. Соціально-педагогічні аспекти профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах / С. Ю. Замула // Формування позитивного соціально-психологічного мікроклімату в середовищі засуджених і персоналу установ виконання покарань : матеріали круглого столу, (Біла Церква, 7 верес. 2011 р.) / редкол. : Н. Ю. Максимова, І. Д. Яковець. – Біла Церква : ТОВ “Офсет”, 2011. – С. 188–196.

АНОТАЦІЇ

Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2012.

У дисертації здійснено теоретичний аналіз досліджуваної проблеми в системі юридичних, соціологічних та психолого-педагогічних знань; з'ясовано соціально-педагогічні передумови необхідності профілактики впливу кримінальної субкультури в спеціальних виховних установах. Досліджено й узагальнено інформацію щодо соціально-демографічних, кримінально-правових, психолого-педагогічних характеристик неповнолітніх засуджених, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах. Визначено критерії, показники та виявлено рівні сформованості правомірної поведінки неповнолітніх засуджених; вивчено сучасний стан профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах. Охарактеризовано соціально-педагогічні умови профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених в умовах спеціальних виховних установ та експериментально перевірено їхню ефективність. Розроблено й апробовано структурно-функціональну модель профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених в умовах спеціальних виховних установ.

Ключові слова: кримінальна субкультура, профілактика впливу кримінальної субкультури, соціально-педагогічні умови профілактики впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених, правомірна поведінка.

Замула С. Ю. Профилактика влияния криминальной субкультуры на несовершеннолетних осужденных в специальных воспитательных учреждениях. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Институт проблем воспитания НАПН Украины, Киев, 2012.

В диссертации осуществлен теоретический анализ исследуемой проблемы в системе юридических, социологических и психолого-педагогических знаний; раскрыты социально-педагогические предпосылки необходимости профилактики влияния криминальной субкультуры в специальных воспитательных учреждениях.

Исследованы и обобщены сведения о социально-демографических, уголовно-правовых, психолого-педагогических характеристиках несовершеннолетних осужденных, а также особенности влияния микросреды на личность в условиях специальных воспитательных учреждений.

Обосновано понятие “профилактика влияния криминальной субкультуры на несовершеннолетних осужденных в специальных воспитательных учреждениях” и определено, что целью профилактики является формирование у воспитанников правомерного поведения. Раскрыта сущность понятия “правомерное поведение” и определены его критерии (морально-правовое сознание, отношение к правомерному поведению, правовая ответственность) и соответствующие показатели уровня развития правомерного поведения несовершеннолетних осужденных (знание о сущности принятых в обществе моральных и правовых норм; осознание содержания преступного поведения и его последствий, понимание сущности правомерного поведения; адекватная самооценка, положительное отношение к воспитанникам и персоналу учреждения; ответственное отношение к выполнению режимных требований, работе и учебе, умение соблюдать правила поведения в соответствии с правовым статусом, умение контролировать свои эмоции и поведение, отвечать за свои действия и поступки). Учитывая критерии и показатели, определены уровни сформированности правомерного поведения несовершеннолетних осужденных: средний, ниже среднего и низкий.

Выяснено, что ни одна воспитательная колония не осуществляет системных, целенаправленных мер активного противодействия негативному влиянию криминальной субкультуры. У 25,4 % осужденных выявлен низкий уровень сформированности правомерного поведения; у 55,2 % – ниже среднего, у 19,2 % – средний.

Доказано, что низкий уровень профилактики влияния криминальной субкультуры на несовершеннолетних осужденных обусловлен: неэффективностью технологического обеспечения, используемого в процессе педагогической деятельности; отсутствием в учебно-воспитательном процессе учреждений современных инновационных форм и методов профилактики негативных явлений в среде несовершеннолетних осужденных; низким уровнем подготовленности пенитенциарного персонала к осуществлению профилактической деятельности.

Теоретически обоснованы и экспериментально проверены социально-педагогические условия профилактической деятельности в специальных воспитательных учреждениях, среди них: оптимизация технологического обеспечения профилактики влияния криминальной субкультуры на

несовершеннолетних осужденных, внедрение интерактивных форм и методов в учебно-воспитательный процесс специальных воспитательных учреждений, системная теоретико-методическая подготовка пенитенциарного персонала к профилактической работе в специальных воспитательных учреждениях.

Разработана структурно-функциональная модель профилактики влияния криминальной субкультуры на несовершеннолетних осужденных в специальных воспитательных учреждениях. В ее состав вошли: цель, задачи, содержание, принципы, функции, уровни профилактической деятельности, компоненты правомерного поведения, субъекты, объекты, технологическое обеспечение, социально-педагогические условия и результат.

После апробирования разработанной структурно-функциональной модели обнаружено, что часть осужденных, которые имели средний уровень сформированности правомерного поведения, после завершения экспериментальной работы выросла на 8,4 %, ниже среднего – на 0,7 %; показатели низкого уровня уменьшились на 9,2 %.

Разработанные социально-педагогические условия и структурно-функциональная модель профилактики влияния криминальной субкультуры на несовершеннолетних осужденных внедрены в учебно-воспитательный процесс специальных воспитательных учреждений Государственной пенитенциарной службы Украины.

Ключевые слова: криминальная субкультура, профилактика влияния криминальной субкультуры, социально-педагогические условия профилактики влияния криминальной субкультуры на несовершеннолетних осужденных, правомерное поведение.

Zamula S. Y. Prevention of effect of juvenile offenders criminal subculture at special educational institutions. – On the right of manuscript.

Thesis for a scientific degree of candidate of pedagogical sciences, in speciality 13.00.05 – social pedagogy. – Institute of Problems on Education of NAPS of Ukraine, Kyiv, 2012.

The thesis presents a theoretical analysis of the problem in the system of legal, sociological, psychological and pedagogical knowledge; ascertains social and pedagogical preconditions of the necessity to prevent influence of criminal subculture at special educational institutions. The information on the socio-demographic, criminal, psychological and educational characteristics of juvenile offenders serving sentences in special educational institutions. Researched and summarized is the criteria, indicators and levels of lawful behaviour of juvenile offenders are determined, the current state of prevention of influence of criminal subculture of juvenile offenders at special educational institutions is examined. The social and pedagogical conditions of prevention of the influence of criminal subculture of juvenile offenders at special educational institutions are dexribed; their efficiency is tested The structural and functional model of prevention of the effects of criminal subculture at juvenile offenders in special educational institutions is developed and tested.

Keywords: criminal subculture, prevention of influence of criminal subculture, social and pedagogical conditions of prevention of the influence of criminal subculture of juvenile offenders, lawful behavior.